

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Recenzovali: doc. PaedDr. Eva Šotolová, PhD a Dr. Christiane Fennesz-Juhasz
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram
Obraz na titulní straně: Rudolf Dzurko: Romský slovník (výřez obrazu).
Obal: skleněná drť, převzaté z: Rudolf Dzurko, Arbor Vitae, 2002
Na zadní straně: Z korespondence M. Hübschmannové V. Haluškovi.

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

— **Chudl'om te gondol'inel pal o romipen,
kana me man zgejl'om la Milenaha**
— **Začala jsem uvažovat o romipen,
když jsem se setkala s Milenou**

Ilona Ferková (nar. 1956) patří mezi nejuznávanější romské spisovatele v České republice. Její krátké prózy byly publikovány časopisecky (Gendalos, Romano lil, Romano džaniben), většina z nich pak vyšla ve dvou sbírkách – „Mosarda peske o dživipen“ (Romaňi čhib, Praha 1992) a „Čorde čhavé“ (Společensví Romů na Moravě, Brno 1996). Milena Hübschmannová charakterizuje její tvorbu v předmluvě k poslední zmíněné sbírce takto: „...Ilona Ferková přenáší na papír opravdové, typické, charakteristické „divano“ (výraz rumunských kalderašů pro vyprávění ze života, které slouží také jako sociální korektiv komunity; pozn.red.) ze současnosti anebo z nedávné minulosti Romů, poznamenané socialismem a realitou jejich nového domova v Čechách /.../ Ilona neudělala nic jiného, než že začala zapisovat to, o čem se vypráví...“

O pracovním, ale hlavně přátelském vztahu k Mileně Hübschmannové vypráví Ilona Ferková v rozhovoru, který vedli Peter Wagner a pracovnice Muzea romské kultury v Brně, romistky Helena Sadílková a Jana Kramářová.

Rozhovor přepsal a přeložil do češtiny student romistiky Pavel Kubaník.

Anglunestar kamav te phučel, kastar sikh'lilan pal o dživipen, kastar sikh'lilan sar pes te likerel, sar te dživel? Ko sas baro manuš andro tumaro dživipen?

Andro miro dživipen sas baro manuš miro dad. Amen samas le dadeha khere, ta jov amenge vakerlas, sar pes akor dživelas pre Slovensko, so kerlas jov, so sa predžid'ila. No a e daj amenge vakerlas tiž pal peskero dživipen. Ta igen čorikanes dživelas e daj miri. O dad aňi kavke na sar e daj. No a me rado šnavas, me igen rado šnavas, sar vakernas. Mange oda avka sas sar paramisi. Me na džanavas, že on čačes kada sa predžid'ilan. No a andr'oda t'avelas e baba, e baba vakerlas tiž, vakerlas e baba pal peste, pal o čhave vakerlas. No palis sar somas bareder, ta phiravas andre kada sar phenelas koda gheto, bo odoj man has kamaratki, čhaja, no a odoj bešenas o phure Roma a odoj ňilaje o phure Roma tiž džanas pre dvora. Sas bare lavutara adaj. Bašavenas, bičhavenas peske pre palenkica, pre lovina, no a kavke avri bešenas, vakernas, pijenas, no a me tiž rado šnavas kada. A miro dad odoj džalas tiž kavka te pobešel, vaj e daj džalas te pobešel. No a me odoj džavas pal o čhaja, ta o čhaja man cirdenas: „Av het, džas het,“ a me na, me rado šnavas, so vakeren.

Pal soste vakernas?

On vakernas ajse pherasa, so pro Slovensko sas, abo kajse... so pes darahas, kajse pal o mule. Oda až darahas te šnel amen, bo peske phenahas: „Čačes? Kavke phirnas o mule?“ No, ta kavka on vakernas. Pal savo-

Na úvod bych se chtěl zeptat, kdo byl pro vás život důležitý? Kdo vám ukázal, jak správně žít, čím se řídit?

Pro můj život byl důležitý můj táta. S tátou jsme byli doma, tak nám vyprávěl, jak se žilo dříve na Slovensku, co dělal, co všechno zažil. A máma nám zase vyprávěla o svém životě. Máma žila v hrozné chudobě. Táta ani ne v takové, jako máma. A já jsem ráda, moc ráda poslouchala to jejich vyprávění. Já to brala jako pohádku. Nevěděla jsem, že to všechno doopravdy prožili. No a do toho přijela babička, babička taky vyprávěla, o sobě, o dětech. Když jsem pak byla starší, tak jsme chodili tam, jak se tomu říká gheto, protože jsem tam měla kamarádky, no a tam bydleli staří Romové a v létě se tam tihle staří Romové scházeli na dvoře. To byli výborní muzikanti. Hráli, posílali si pro pálenku, pro pivo, seděli venku, povídali si, pili, no a to jsem taky ráda poslouchala. A můj táta si tam taky chodil takhle posedět, máma taky. Já jsem tam chodila za holkama, holky do mě hučely: „Pojď už, jdeme pryč,“ a já ne, já jsem ráda poslouchala, co vyprávějí.

O čem si povídali?

Říkali si vtipy, takové ještě ze Slovenska, nebo... takové ty, že jsme se báli, takové o mulech. To jsme se až báli poslouchat, protože jsme si říkali: „Fakt?“, takhle chodili ti mulové. Tak takhle si povídali. O všem. Vyprávějí

reste vakernas. Vakernas paramisa. Palis imar čino popijenas buter, ta palis vakernas, savo feder lavutaris. A vječinou kavka, hoj pal o mule vakernas, abo so pes ačila... A koda jekh Rom vakerlas, hoj džalas andal jekh gav andre aver, kada mange pametnav, bo daravas, a džalas rači a mušinda te džal perdal o veš, andr'oka aver gav. Phenel: „A džav tuke, džav a dikhav andre kajsi huščavina ajsi sar jagori, na? A pal mande sas e pipa, me kamlom te zalabarel a na has man švablíki, no a ta džav a phenav, ča kode jagori, ta džav mange te zalabarel.“ No a džalas ke koja huščavina, dogejla odoj a na has odoj nič. Ta phenel: „Ta bud mange zdelas, no, bo popijlom, ta može mange suno džalas.“ Ta džalas dureder, no a kavke sas kajsi varesavi jarkica, kamel po koja jarkica te predžal, no a dikhel, pre aver sera kajso varesavo murš, gerekos les has baro, no a pijel pipa, na? „Ta me phenav: ‚Aaa, ta kada mange labarel.‘ Ta vičinav: ‚Héj, počkaj, chcem zapaliť pipu.‘ No prechuťilom kaja jarkica, chudav, no ačila mange o gerekos andro vast.“ A me rado šnavas kajse. Palis daravas a o dad mange phenel: „Ma dara, oda ča kavke vakeren pes, sa chochaviben.“ Kajse phure Roma džanenas igen mišto te vakerel kajse paramisa. No a me igen rado šnavas kajse paramisa.

Ta kana dikhl'an, hoj na san sar gadžo?

Joj, ta kada amenge imar phenenas ciknovarbastar. O raklore pre amende vičinenas: „Cikánata, černý vrata,“ , ta imar amen džanahas, hoj sam Roma.

pohádky. Pak se trochu připili, tak se špičkovali, kdo z nich je lepší muzikant. Většinou ale vyprávěli o mulech, nebo o tom, co se kde přihodilo... A to třeba vyprávěl jeden Rom, že šel z jedné vesnice do druhé, to si pamatuju, protože to jsem se bála, šel v noci a musel to do té druhé vesnice vzít přes les. Říká: „Tak ti jdu, jdu a v takové houštině vidím něco jako ohýnek, ne? Měl jsem s sebou fajfku, chtěl jsem si připálit a sirky jsem neměl, tak teda jdu, říkám si, vždyť tam je ohýnek, tak si tam zajdu připálit.“ No a šel k té houštině, došel tam, a tam nic. Povídá: „Tak se mi to asi zdálo, popil jsem, tak se mi možná něco zdálo.“ Tak šel dál, tam byl takový potůček, chtěl ho překročit, no a na druhé straně vidí jakéhosi chlapa, má na sobě dlouhý kabát, no a kouří fajfku. „Tak říkám: ‚Aaa, tak ten mi připálí.‘ Volám: ‚Héj, počkaj, chcem zapaliť pipu.‘ Tak jsem překročil ten potůček, chytím ho a v ruce mi zůstal jenom kabát.“ Takovéhle jsem ráda poslouchala. Pak jsem se bála a táta mi říkal: „Neboj, to se jen tak povídá, to je všechno vymyšlený.“ Tihle staří Romové uměli takové příběhy skvěle vyprávět. No a já jsem je hrozně ráda poslouchala.

Kdy jste si všimla, že se lišíte od gádžů, že jste jiná?

Jé, tak to nám říkali už odmalička. Gádžovští kluci na nás volali: „Cikánata, černý vrata,“ , takže jsme už věděli, že jsme Romové.

A kana ačhilan te gondotinen pal o romipen, vaj pal o romane sokaša?

Džanes, kana me chudľom kavka te gondotinel? Kana me man zgeľlom la Milenaha. No, keci mange sas? Vaj kajse tranda, šaj mange uliľa kavka. Kerlas pes ajso sar festivalos, avle te bašavel o Roma andal aver fori.

Kaj sas, Prabhate?

Adaj has, Rokicaňate. Gilavenas he bašavelas odoj e cimbalovka a gilavenas mange odoj miro suboris, man has suboris „Amare neni“. La Milena vičinde avke sar te andre porota. A jon gilavenas, gilavenas, no a paľis gilavenas mire čhaja, na mire čhaja, ale so pernas ke mande, no a on gilavenas jekh gili a la Milenake pes igen zapačinda o lava. No a jon sa gilavenas a joj dikhľa, hoj me len likerav. Ta aviľa paš mande a phenel: „Kaja gili, so jon gilaven, khatar kala lava?“ A me phenav: „No, me len irindom.“ A joj phenel: „Ada kajse čačikane lava. Oda pes varekaske ačhiľa kada?“ Phenav: „Me džanav, pisindom kavkes, hoj,“ *jak se to řekne... aby to mělo smysl, džanes, hoj...*

...te šukar...

...no, hoj te jel šukar, hoj te pasinel paš pes-te. Hoj te jel varesavo d'ejos. Ta joj phenel: „Ale mange pes igen pačisalol. Šaj mange pisines kala lava?“ Phenav: „Akana?“ Phenel: „Jo, akana mange len irin.“ Avke geľlam paš aver skamind, no avke me lake pisindom len, no a joj phenel: „No ale oda igen šukar, igen

A kdy jste začala přemýšlet o romipen, o romské tradici, zvycích?

Víš, kdy jsem o tomhle začala přemýšlet? Když jsem se setkala s Milenou. To bylo... No, kolik mi bylo? Takových třicet mi mohlo být. Pořádal se takový festival, přijeli na něj hrát Romové z jiných měst.

To bylo v Praze?

Tady, v Rokycanech. Vystupovala tam cimbalovka a mě tam zpíval můj soubor, měla jsem soubor „Amare neni“. Milenu přizvali do poroty. A tak se zpívalo, zpívalo, no a potom zpívaly moje holky, ne tedy moje, ale co patřily ke mě, zpívaly jednu písničku a Mileně se moc líbil text. No a tak dozpívaly a ona si všimla, že je vedu. Tak ke mě přišla a říká: „Ta písnička, kterou zpívají, odkud jsou ty slova?“ A já na to: „No ty jsem napsala já.“ A ona: „Ty jsou takový pravdivý. To se někomu přihodilo?“ A já říkám: „Co já vím, napsala jsem to tak, aby,“ jak se to řekne... aby to mělo smysl, víš, aby...

...aby to bylo hezký...

...no, aby to bylo hezký, aby to k sobě pasovalo. Aby to mělo nějaký děj. Tak říká: „Ale mně se to moc líbí. Můžeš mi ty slova napsat?“ Říkám: „Teď?“ A ona: „Jo, napiš mi je teď.“ Tak jsme šli k druhému stolu, já jí to napsala, ona říká: „No ale to jsou krásný, moc krásný slova.“ Takhle jsme se my dvě seznámily. Dala

| Ilona Ferková, únor 2006
| MRK foto Jana Kramářová |

šukar lava.“ No a avke pes amen dujdzěňa skerdom. Diňa mange e adresa takoj, telefonos, a pale diňom lake me miri adresa, phenel: „Te kampela vareso, ta me tuke pisinava, abo tu mange vičin,“ bo man has telefonos a he la has, ta phenel „vičin mange a mange bi pes igen pačisalolas te bi tu vareso mek napisinehas.“ A phenav: „Joj, kaj,“ phenav, „mena, oda ča kavka, hoj kampľa odi giľi o lava, hoj te na avel furt stejno, ta kerdom aver.“ Ta phenel: „Na, mange pes igen pačisalola.“ No avke palis oj avlas asi pal o berš a phenel mange: „Šaj giľaven o romňija ando rozhlasis?“ A me phenav: „Ta sar te na?“ – „Ta me avava aver kurko le gadženca a jon natočinea ando rozhlasis.“ – „Tak mi aven.“ A phenel: „Hin tumen varesavo than?“ Phenav: „Ta džaha kadaj andre škola a phenava, kaj amen te mukhen andre telocvična te giľavel.“ No ta odi kavke kerđa, avle o rozhlasis, o romňija

mi adresu, telefon, já jí dala zase svou adresu, říká: „Když bude něco potřeba, tak ti napíšu, nebo mi zavolej,“ protože já jsem měla telefon a ona taky, tak říká „zavolej mi a mě by se moc líbilo, kdybys ještě něco napsala.“ A já: „Jé, kdepak,“ říkám „já ne, to bylo jenom tak, že bylo potřeba napsat nějaký slova na tu písničku, aby to nebylo pořád stejný, tak jsem napsala jiný.“ A ona říká: „Ne, mě by se to moc líbilo.“ Znovu potom přijela asi tak po roce a říká: „Můžou ženský zpívat v rozhlase?“ Tak říkám: „Jak by ne?“ – „Tak já přijedu za týden s gádžema a oni vás natočí do rozhlasu.“ – „Tak ať přijedou.“ Říká: „Máte kde zpívat?“ A já na to: „Zajdeme do školy a řeknu jim, aby nás nechali zpívat v telocvičně.“ Tedy jsme to tak dohodli, přijeli z rozhlasu, ženský začaly zpívat a zpívaly krásně, jí se to moc líbilo...

chudle te giľavel, giľavenas igen ťukares, lake pes igen paćisalilas.

No a palis e Milena avkes kerďa, hoj Prahate pes zgejľam savore, so pisinas – e Elena Lackov, e Tera Fabinov, e Margita Reiznerov – a dźuvlija samas. Me man odoj lenca skerďom savorenca, me len na dźanavas anglal. Akor gejľa avri la Margitake „Kale ruźi“, koja poezija. No avke odoj beśahas a vakerahas, a e Milena amenge genda kole „Kale ruźi“ a pes mange igen paćisalila kada. No a joj mange phenel: „No dikhes, sar oda ťukar. Irin vareso a dikheha, hoj ela ťukar tiź.“ A me phenav: „Kaj!“ Phenel: „a ma dara, a ker a bićhav mange.“ No ta me palis pisindom koja jekh charni, oda andre koja parni (knizka) gejľa avri, „Jekh daj vilikerla ťel have a ťel have na vilikerla jekha da.“ A kada me pisinavas, irinavas, ta avke mange sas čudno romanes te pisinel. Bo koda sas a sar giľi, ta koda mange avke na avľa, aľe kada akana te pisinel, e paramisi? Ta rodavas o lava, te na ela gadźikane, te ela romane. Te oda pasinel odoj lava, sa. No avke skerďom, savoro, diňom te genel le havenge, le romeske. E haj mange has bari, ta phenel: „J, mami, co mi to dvś čist, j tomu vbec nerozumim, jak si to psala?“ Ta phenav mire romeske: „No, a le, gen, dikh, i miťte.“ Akana jov genel a oda avke sas ajsi čudno: „Ooo dźži...“ avke, sar te na dźanelas te genel. Ta me ilom: „Pregenava a tu ťun, či miťte.“ Ta me leske pregendom a ov phenel: „Ta miťte, no, varesavo diliňipen nane, no ta...“ – „Hej, diliňipen, ta oda has pal o dźivipen!“ Pal miri

No a potom uspořadala Milena v Praze takov setkání těch, co piťou – Elena Lackov, Tera Fabinov, Margita Reiznerov – jenom ženy. Já jsem se tam s nima se vťema potkala, předtím jsem je neznala. Tehdy vyťly Margit „Kale ruźi“, ta poezie. Tak jsme tam seděly, povídaly si a Milena nm přečetla ty „Kale ruźi“ a m se to moc líbilo. Říká mi: „Tak vidť, jak je to krsn. Napiť něco a uvidť, že to bude taky krsn.“ A j rkm: „Kdeže!“ A ona: „Neměj strach, prost se do toho pusť a poťli mi to.“ Já jsem potom napsala jednu krátkou, ta vyťla v t bl (knizce), „Jedna matka vychová stovku dt a sto dt se nepostará o jedinou matku.“ Psala jsem ji a přiťlo mi to takov divn psát romsky. Tamto byla jenom písnička, to mi ani tak nepřiťlo, ale teď najednou psát povídku? Tak jsem hledala slova, aby nebyla gdźovsk, ale romsk. Aby do toho ta slova dobře seděla. Tak jsem to vťechno dodělala a dala jsem to přeist dětem a manźelovi. Holka uź byla velká, ráků: „J, mami, co mi to dvť ist, j tomu vůbec nerozumim, jak si to psala?“ Tak rkm manźelovi: „Vem si to, přei si to a mrkni se, jestli je to sprvn.“ Tak on te, ale tak divn: „Ooo dźži...“ takhle, jako by neuměl ist. Tak jsem to vzala: „J to přečtu a ty poslouchj, jestli je to dobře.“ Přečetla jsem ji a on ráků: „Tak dobr, no, njak blbost tam není, tak...“ – „Já ti dm blbost, vźdyť to bylo ze života!“ To bylo o mojí mm. Tak rkm: „No není to pravda? Nevychovali nás máma s ttu vťechny? A vidť, že se dt k rodičům nechovj tak, jako se máma chovala k nim.“ Tak jsem to po-

daj oda has. Ta phenav: „Ta nane čačo? Ta na avri bararda amen e daj o dad savoren? A dikhes, hoj o čhave nane kavkes ke daj ko dad, sar e daj has ke lende.“ No avke bičhadom la Milenake, e Milena phenel: „Joj, igen, igen šukar, dikhes, sar oda džal, te kames?“ E Milena kerda paľis ajsa sar aver vorkšopos, oda sas imar baro, varekaj paš o Libercis oda sas. Odoj samas imar calo banda, o Rusenko, o Cinas, o Demeter, e Margita...

He o Andrej Giňa odoj sas?

Na, ov odoj na has. No a imar amenge e Milena phenlas sar kamlas te pisinel, sar so. Me lake bičhavavas charne (paramisa), ta joj phenel: „Akana d'indardeder pisin.“ Ta imar keravas kajse d'indardeder. No a jon imar džanenas te pisinel, jon imar has spisovatela savore, ča me mek nič. No mek na džanavas kavke sar jon, na? No, avke paľis odoj kerdom ajsa duj, no avlom khere a dokerdom, bičhadom lake, no a joj kada vidiňa mange, la Margitake...

Kada sas andr'oda nakladatestvo „Romaňi čhib“? ...

No no no. Oda paľ koda vorkšopos, so samas, tak sakoneske vigejľa paľis e knížka. Imar kodoj pes la Milenaha avke sar buter skerdom. No a oda has kajsi miri Madona! Joj man džanelas te cirdel, avkes, hoj mange phenelas vareso a imar me somas ajsi, joj man delas ajsi energija, ajsa sar zor, sa man delas joj. Phenel: „Ker, ma dara, ča kavkes sar vakeres mange, kavke napisin, ma mišlin pre aver veci.

slala Mileně, Milena říká: „To je moc, moc krásný, vidíš, jak to jde, když se chce?“ Milena potom uspořádala takový druhý workshop, ten byl už velký, bylo to někde u Liberce. Tam jsme byli už všichni, Rusenko, Cina, Demeter, Margita...

Byl tam i Andrej Giňa?

Ten tam nebyl. A to už nám Milena říkala jak psát, co a jak. Já jsem jí třeba posílala krátké (povídky), tak říká: „Teď piš delší.“ Tak už jsem psala takové delší. No a oni už všichni uměli psát, to už byl samý spisovatel, jenom já ještě nic. Ještě jsem to neuměla jako oni, ne? Potom jsem tam napsala takové dvě, přijela jsem domů, dodělala jsem je, poslala je Mileně, no a ona to vydala mě, Margitě...

To bylo v nakladatelství „Romaňi čhib“?

No no no. Po tom workshopu, na kterém jsme byli, vyšla každému knížka. Tam jsem se už s Milenou seznámila víc. No, to byla taková moje... já nevím... to byla taková moje Madona! Ona mě uměla nadchnout, něco povídala a já už byla taková, dávala mi energii, sílu, všechno. Řekla: „Pusť se do toho, neboj se, prostě tak, jak mi to vyprávíš, tak to napiš, na nic jiného nemysli. Jak vyprávíš, tak i piš.“

Kavke sar vakeres, kavke he pisin.“ A phenav: „Joj, ta kavke sar vakerav te pisinava...“ Phenel: „No so, avke, ma dara!“ Ta phenav: „Ta mište. Ta akana me tuke pisinkerava pal o trastune bengas.“ A joj phenel: „Ale kerla baren, dindardeder.“ Andro Rakousko has festivalos romano, ta phenda, hoj la odoj bičhaveha. Ta me la napisindom, no joj bičhada la odoj. No a odoj pes lenge igen pačisalila, igen, hoj amen odoj vičinde. Avke gejlá – Milena, me he e čhaj miri.

A kana sas ande savo berš?

La čhake, šestnáct roků lake sas. Adadives lake třicet. Asi kavke varesar. Ila e Milena motoris, gejlám motoriha. Ta man choři pal late, na? Phenav: „Joj, Milen, terđuv, mange kempel te pijel cigaretli.“ Phenel: „Našti terđuvav.“ – „Ta thovav o šero avri a me pijava cigaretli.“ A joj phenel: „Joj, tu kale cigaretlenca, dobře, terđuvava tuke.“ Ta joj terđol motorija. Phenel: „No dža sigo!“ Ta kavka mange terđila vaj duj abo trival a me sigo pijavas o cigaretli. No t’avišam odoj. Joj, ke lake has mištes pro jilo, hoj amen peske vikikidle, le Romen pal o Čechi. Odoj has but Roma, andal o but thema. A peske vikidle amen. Avke sar laha vikheldom avri kalaha, pal o „Trastune bengas“. Phenel: „Oda nane miri, koja tiri pocta.“ No a me phenav: „Oda nane miri, to na, oda tu, tu...“ Phenel: „Na, oda perel tuke.“ No a tak samas odoj, andre Vidňa, na? Oda calo dives sas amen kada, hoj amen avka sar vistupinahas – me genavas, kotororo gendom romanes a odarig andal

A já: „Jé, to jako mám psát tak, jak mluvím...“ Říká: „No co, takhle, neboj!“ Tak říkám: „Dobře. Tak teď ti napíšu o železných dáblech.“ A ona: „Ale napíšeš to delší!“ V Rakousku byl takový romský festival, tak řekla, že ji tam pošle. Tak jsem ji napsala a ona ji tam poslala. No a jim se moc líbila, tak moc, že nás tam pozvali. Jeli jsme Milena, já a moje dcera.

V kolikátém to bylo roce?

Dceři bylo šestnáct. Dnes je jí třicet. Takže tak nějak. Milena vzala auto a jeli jsme. Já jsem na ni byla našťvaná, ne? Říkám: „Joj, Milen, zastav, potřebuju si zapálit.“ A ona: „Nemůžu zastavit.“ – „Tak já vystrčím hlavu a zapálím si.“ A ona: „Jéžiš, ty pořád s těma cigaretama! Dobře, já ti zastavím.“ Tak zastavila: „Tak šup, rychle!“ Takhle mi dvakrát třikrát zastavila a já jsem si rychle zakouřila. Tak jsme tam přijely. Hrozně ji hrálo u srdce, že si vybrali nás, Romy z Česka. Tam byla spousta Romů, z mnoha zemí. A vybrali si nás. A já to s tou o „Železných dáblech“ vyhrála. Říká: „To není moje pocta, to je tvoje.“ A já zase: „To není moje, to ty...“ A ona: „Ne, to patří tobě.“ No a byli jsme v té Vídni, ne? Celý den jsme měli vystoupení – já jsem četla, přečetla jsem kousek romsky a herečka odtamtud z divadla četla německy. A to bylo celý den, pak jsme ještě šli do takové kavárničky a tam jsme dál povídali a povídali, Milena musela mluvit německy, anglicky, tlumočila mě to, tak byla

o d'ivadlos herečka genlas němčika. No a calo d'ives samas, mek gejlám andre kajsi sar kavarnica a kodoj mek vakernas a vakernas, akana e Milena mušindã te vakerel sa němčika, angličika, kana mange tlumočinlas, ta igen unavimen has. No a aver d'ives akana džas andro Innsbrukos, džahas mašinaha. A has amenca odoj e Magda, he o Slepčik, o Aču. Ta samas e Magda, o Ačus, e čhaj miri, e Milena he me. No akana oda has dur te džal la mašinaha. A kavke bešahas andro kupičkos a vakerahas, na? No a e Milena phenel: „Marušen, aľe me džav andre aver kupičkos, džav mange čino te sovel, bo me som igen igen strapimen.“ Ta phenav: „Dža, dža, dža, no, dža peske te posovel.“ No amen kavka vakerahas, mek vakerahas, no akana e Magda zasučã, o Ačo zasučã, e čhaj zasučã a me ačhilom. Ta phenav: „Jaj, ta so bi keravas kadaj.“

hrozně unavená. A na druhý den jedeme vlakem do Innsbrucku. Byla tam s námi i Magda a Slepčik, Ačo. Takže jsme tam byli Magda, Ačo, moje dcera, Milena a já. A vlakem to byla dlouhá cesta. Seděli jsme takhle v kupé a povídali si. No a Milena říká: „Nezlobte se, ale já jdu do jiného kupé, jdu se trochu prospat, protože jsem hrozně hrozně unavená.“ Tak říkám: „Jen jdi, jdi si schrupnout.“ No a my jsme si povídali a povídali, no a teď Magda usnula, Ačo usnul, dcera usnula a já zůstala vzhůru. Tak říkám: „Jéjda, no co bych tady dělala.“ No a jdu za Milenou a Milena spí taky. Otevřela jsem, jdu dovnitř, ne, sednu si a říkám jí: „Spíš?“ A ona: „Nuu. Mmm, mmm.“ A já říkám: „Jé, nespí!“ A ona: „A co mi budeš vyprávět?“ Tak já: „Budu ti vyprávět o tom, jak jsem se narodila.“ Tak se v tu ránu probrala a byla čerstvá, říká: „Počkej,“ jakože

No a džav pal e Milena a e Milena tiž sovel. Phundrađom o kupičkos, džav andre, na, akana bešav kavke a phenav lake: „Soves?“ Akana joj: „Nuu. Mmm, mmm.“ A me phenav: „Joj, ma sov!“ A joj phenel: „A so mange vakereha?“ Ta phenav: „Ta me tuke vakerava, sar me ulilom.“ Ta avke pes prekerđa a has čerstvo, ta phenel: „Užar,“ *jakože kazeta*, na? Phenel: „No a vaker! Aaa, dikhes? No vaker!“ No tak chudav te vakerel, mire kršćini, na, vakerav, vakerav, vakerav. Koja unava, koda sa latar pejla tele, na, šunel, šunel, šunel, šunel. No akana he joj asalas odoj a me asavas fest, na? A jon ušćile, avila e Magda: „Tak so tumen adaj asan?“ A e Milena phenel: „Magdo, av, beš a šun. Bo kada, so mange vakerel e Ilona, ta mange avke dičhol, hoj joj has imar bari pre peskri boňa. Joj avke vakerelas, sar kodoj akana pale ulahas.“ E Magda phenel: „Ta keci tuke has?“ Ta phenav: „Ta me na džanav keci, kajsi čhon?“ – „Tak tuke has čhon a tu kavka vakeres?“ A e Milena phenel: „No oda kajso zajimavo, mange avke čačes dičhol, hoj joj odoj akana kavke bešelasa sar šunel, ta mange vakerel.“ A e Magda: „Ta sar džanes?“ Phenav: „Šun. Ta miri boňa sas igen bari boňa,“ phenav, „a te hin vareso fejs baro, ta pes pal oda furt vakerel, na? No ta me kada šundom kajse može dešvar abo bišvar abo na džanav kecivar kada šundom.“ No a pes lake pačinda kada, so lake vakeravas. No a palis avle savore: „A so tumen kade, amen mukhlan kodoj, tumen džan te odpočivinel, te sovel a tumen peske kade keren pherasa.“ Tak andal kada kupičkos andre aver. Tak bešahas,

kazeta, ne? Říká: „No a mluv! Aaa, vidíš? No povídej!“ Tak začnu o mých křtinách, ne, povídám, povídám, povídám. Ta únava, to všechno z ní spadlo, ne, poslouchá, poslouchá, poslouchá, poslouchá. No a teď se smála ona a já se taky pořádně řečtala, ne? Oni se vzbudili, přišla Magda: „Tak co vy se tady smějete?“ A Milena povídá: „Magdo, pojď, sedni si a poslouchej. Protože to, co mi Ilona vypráví, to mi přijde, jakoby už na svých křtinách byla ohromná. Ona to vyprávěla tak, jakoby tam zrovna byla.“ A Magda říká: „A kolik ti bylo?“ Tak říkám: „No já nevím kolik, tak měsíc?“ – „Tak tobě byl měsíc a ty takhle vyprávíš?“ A Milena: „No, to je zajímavý, mě to připadá, jakoby tam teď seděla a jak to slyší, tak mi to vypráví.“ A Magda: „Tak jaktože to víš?“ Povídám: „Poslouchej. Moje křtiny, ty byly velký,“ povídám „a když je něco moc významného, no tak se o tom pořád vypráví, ne? Takže já jsem o tom slyšela aspoň desetkrát dvacetkrát nebo kolikrát.“ Jí se moc líbilo, co jsem vyprávěla. A potom přišli všichni: „A co vy tady, nás jste tam nechaly, vy si jdete odpočívát, spát a přitom tady máte zábavu.“ Takže z jednoho kupěčka do druhého. Tak jsme seděli až do toho Innsbrucku a bylo dobře. A Milena mi povídá: „Ty moc dobře víš jak na mě. Ty o něčem začneš a už víš, že mě to bude zajímat.“

imar avlam kode andre koda Innsbruck, no, has mište. A e Milena mange: „Tu džanes, tu mindig džanes, sar man te chudel. Tu chudes vareso a tu imar džanes, hoj man imar kada zajiminla.“

Kana dikhlán la Milena peršovar? Andre oda festivalis, sar sas?

Oplně poperširas la dikhlom, kana muľa miro dad. O Andrejis, kada o bačis miro, la anda pro pohrebos. Ale mek na vakerďam nič, ča la dikhlom.

So šundan pal e Milena?

Ta oda vakernas kavke, hoj hiňi dochtorka, hoj džanel romanés te vakerel. Ča kada džanas. No a palis až pre kada festivalos, kana pes lake pačisalıla koja gılı. Akorestar imar kavke furt. Ta dikhlám pre koda jekh vorkšopos, palis sas aver, no a palis pisinlas nebo telegramos mange bičhavlas – pisin, kampil mange, andre kada, andre kada, te bičhavel, pal soste... Ta me ča pisinavas, kavke oda bičhavavas lake. No palis imar džavas ke late, ke Praha, tiž kavke te pobešel džavas, vakerahas calo dıves, no palis avavas khere. Abo oj avelas ke mande.

Ta pal soste vakernas tumen?

Amen? Joj, amen vakerahas savoro, sa prekidahas. Pal o dživipen, pal e čhib, paramisa, sar dživen o Roma, sar dživenas akor, či man hin neve paramisa, sar dživav akana, sar e fameľija, kavke... Amen imar ajse sar pheňa samas. Me lake igen sa paťavas a joj mange sa

Kdy jste viděla Milenu poprvé? Na tom festivalu?

Úplně poprvé jsem ji viděla, když umřel můj otec. Andrej, můj strýc, ji přivedl na pohřeb. Ale ještě jsme spolu nemluvili, jenom jsem ji tam viděla.

Co jste o Mileně slyšela?

Říkali, že je dochtorka, že umí mluvit romsky. Věděla jsem jenom tohle. A potom až na tom festivalu, když se jí zalíbila ta písnička. Od té doby jsme se vídaly pravidelně – na tom workshopu, potom byl další, no a potom mi psala nebo poslala telegram – napiš, potřebuju, do toho, do tamtoho, poslat, o čem... Takže já jen psala a posílala. Pak už jsem jezdila i za ní do Prahy, posedět, celý den jsme povídaly a potom jsem se vracela domů. Nebo přijela ona za mnou.

O čem jste si povídaly?

My? Jéjda, my jsme si povídaly o všem, všechno jsme probraly. O životě, o jazyku, pohádky, jak Romové žijí, jak žili dřív, jestli mám nové povídky, jak zrovna žiju, co rodina, takové věci... My už byly jako sestry. Já jsem jí ve všem důvěřovala a ona zas mě. Nelhaly

| Ilona Ferková, únor 2006
| foto Jana Kramářová |

paťalas. Peske na chochavahas nič. Me la strašne rado dikhavas, he mire čhaja la rado dikhenas. A miro rom tiž, sar phenavas, hoj e Milena man vičinel abo kajso vareso – ta kaj, ta džá. Na phenlas mange nigda nič – ta džá, džá.

Ta phirelas korkori, vaj avelas Pepikoha vaj Terezaha, vaj varesave kamaratenca vaj studen-tenca?

Peršo avelas korkori, abo mange pisinlas, hoj te avav, hoj džaha kodoj nebo kodoj džaha varekaj. Abo sar la has kajso reporteris abo vareso, tak imar leha avelas pal mande, no a imar so phenavas leske, imar he lake. Ta mušnavas oda romanes te vakerel, hoj peske te natočinel sa. Ta bija lake me na kerđomas nič. Bije Milena. Kajso vareso, so pes te pisinel, ta bija lake me na kerđom nič. Has amen maškar amende igen lačo vztahos.

jsme si. Měla jsem ji strašně ráda, i moje dcery ji měly rády. A můj manžel taky, když jsem řekla, že mi volá Milena – co by ne, jen jdi. Nikdy nic nenamítal – jen jdi.

Chodila sama, nebo přijela s Pepíkem, s Terezou nebo s nějakými kamarády, studenty?

Nejdříve jezdila sama, nebo mi napsala, abych přijela, že někam pojedeme. Nebo když u ní byl nějaký reportér nebo něco takového, to s ním hned vyrazila za mnou, no a co jsem povídala jemu, tak i jí. Musela jsem to vyprávět romsky, aby si to všechno natočila. Bez ní bych nic neudělala. Bez Mileny. Nic, co se týče psaní. Měly jsme mezi sebou moc pěkný vztah.

Ta vakerlas the pal peste? Pal e famelija vaj pal o Pepikos?

E Milena? Na, kajso na vakerlas man. Vakerlas pal o čhave, pal e Terezka...

Kana chudllan te džal andre Anglija, taj so phendas kodoleske, hoj džan?

Joj, me lake na phendom. Me lake na kamas te phenel, bo džanavas, hoj lake ela namištes. Me lake na phendom a phenav, sar avava odoj, ta lake zavičina. No a tak avke sar odoj avlom, ta na has mek man časos pre kajse veci, no a le palis imar, sar kamavas te zavičinel lake, ta oda Prahate aver čisli kerde, džanes? Kerde aver čisli, no a kada čislos avke sar mange – nič, phen, nič. Ta phenav – abo la nane telefonos, abo me na džanav so. Ta imar pre lake Prahate na dovičindom.

A so phendas, kana gejlās e Margita andre Belgija?

Amen pal kada aňi na vakerahas, sar gejlā e Margita andre Belgija. Džanavas, hoj gejlā andre Belgija, phenlas mange, hoj gejlā caľi familija. Kavkes na rozkidahas.

Pharo sas lake?

Pharo lake sas, hoj gejlā het. No a le mange oj priphenlas: „Na hoj džaha tu tiž varekaj!“ Phenav: „Ta kaj, me na džava ňikaj.“ Has lake pharo, a le na rozkidahas, na džanahas, soske gejlā het.

So diňan jekh avrake?

E Milena mange diňa igen but, e Milena mange diňa zor, energija, sikhada mange miri

Mluvila i o sobě? O rodině nebo o Pepíkovi?

Milena? Ne, to mi neříkala. Mluvila o dětech, o Terezce...

Když jste se rozhodla jet do Anglie, co na to říkala?

Já jí to neřekla (*smích*). Já jsem jí to nechtěla říct, protože jsem věděla, že bude nešťastná. Neřekla jsem jí to a povídám si, že až tam dorazím, tak jí zavolám. No a když jsem tam přijela, tak jsem na takové věci ještě neměla čas a potom, když jsem už chtěla zavolat, tak zrovna v Praze změnili čísla, víš? Změnili čísla a tamto číslo – nic, hluché. Tak říkám – buď nemá telefon, nebo já nevím co... Tak jsem se jí už do Prahy nedovolala.

A co tomu řekla, když Margita odjela do Belgie?

My jsme o tom Margitině odjezdu ani nemluvily. Věděla jsem, že odjela do Belgie, říkala mi, že odjela celá rodina. Moc jsme to nerozebíraly.

Bylo jí smutno?

Bylo jí líto, že odjela. No ale mě zaříkala: „Ne abys taky někam odjela!“ Říkám: „Kdeže, já nikam nepojedu.“ Bylo jí to líto, ale nerozebíraly jsme to, nevěděly jsme, proč odjela.

Co jste dala jedna drubě?

Milena mi dala hrozně moc, dala mi sílu, energii, naučila mě můj jazyk. Můj vlastní ja-

čhib. Miri čhib mange joj sikhada! Hoj peske la te likerav, džanes, sar tut te ceñinel... Mange sas miri čhib avke sar normalno a joj furt phenlas, hoj savi oda šukar čhib: „Dikh, o lava, save šukar lava hin romane.“ Igen but man kaleha vazdla. A me lake vaš kada igen but palikerav. The palikerava lake niš te dživava, bo joj man diña igen but.

Ta jekh vjeca – so gondolinen, hoj šaj keras amen o studenti te džal dureder lakeri buči?

Jaj, kada igen mište, hoj te tumen džana lakre dromeha, lakri buči kerna, so joj tumenge sikhavlas, so joj tumenge phenlas. A tumende hin kada andro jilo, hoj kamen te kerel. Tumen san gadže a tumen keren kada romanes savoro, ta me kavke duminav, hoj amari čhib na merla niğda, hoj džala mindig dureder, dureder... A oda lakri buči kada sa, kaj tumen andre kada scirdla a joj tumenge sikhadas, hoj rado te dikhen kaja čhib.

Ta so kempel najbuter? So kempel te kerel?

Nekbuter – kada, so tumen keren, oda igen lači vec a kempel but, kaj o Roma te šunen, so pes kerđa, so pes kerel, kaj o Roma te genen. A me duminav, kaj o Roma akana but genen kale časopisi, novini, knižki. No a me kavke duminav, kempel te kerel kada Romano džaniben, kada igen lači vec, te genen o Roma, o čhave o čhaja. Kaj te genen kajse paramisa, kaj te džanen, sar has o dživipen, savo has, savo hin. A tumen keren lači buči, kaj keren andre kada Muzeum a the kodoj reprezentinen kada savoro. A na phiren odoj ča

zyk! Abych si ho vážila, jak si vážit sebe... Já jsem nebrala svůj jazyk jako něco zvláštního a ona pořád říkala, jaký je to krásný jazyk: „Podívej, ta slova, jáká jsou krásná ta romská slova.“ Moc mě tím povzbudila. A já jí za to moc děkuju. Budu jí děkovat do konce života, protože mi dala hrozně moc.

A ještě jedna věc – co podle vás můžeme dělat my studenti pro to, aby se v její práci pokračovalo?

Je moc dobře, když půjdete její cestou, budete pokračovat v její práci, v tom, co vás naučila, co vám říkala. A vy to máte v srdci, chcete to dělat. Jste gádžové a děláte to všechno romsky, proto si myslím, že náš jazyk nikdy nezemře, že tady bude dál a dál... A to je všechno její zásluha, že vás pro to nadchla a naučila vás lásce k tomu jazyku.

Co je nejdůležitější udělat?

Nejdůležitější – to, co děláte, to je moc dobrá věc, je důležité, aby se Romové doslechli, co se udělalo, co se děje, aby Romové četli. A já si myslím, že dnes Romové hodně čtou noviny, časopisy, knižky. Myslím, že je potřeba vydávat Romano džaniben, to je moc dobrá věc, aby Romové, kluci a holky, četli. Aby četli ty příběhy, aby věděli, jaký býval život a jaký je dnes. A vy děláte potřebnou práci v tom Muzeu, kde to všechno taky reprezentujete. A nechodí tam jen Romové, ale i gádžové! Já vám řeknu jednu příhodu. Když vyšla ta kniž-

Mila Milena!

Děkuji ti za pohled i za občasnosti se povídky. Teď ti posílám dvě
 sady se ti budou líbit. Mělo by se říct, že v češtině je moc krásné
 čtení ať už knižní nebo i víc. Ty příběhy jsou taky. Já te budu
 mít napojen tak ti to posílám. Napíš se je nevěte spíš.
 Děkuji ti. Tvořivouji Margitu. Moc se mi líbí, že jsem se
 na te čítala výborně. Moc tě pozdravuji a přeji ti hodně zdraví.
 Přeměš mi to poslat půjdu za velice šťastně strážní naše pušera.
 Při mých mojí učitel pro Váru Milou je velice šťastně
 Ahoj Milena

| Dopis Mileně Hübschmannové | MRK, písemná pozůstalost M. Hübschmannové |

Roma, ale he gadže! Bo me tumenge phenava jekh. Kana gejla avri kaja knižka, me diňom te genel mira ředitelkake andre školka, joj genda a joj mange phendás, hoj...hoj džanelas le Romen ča kavkes, hoj na phiren andre buťa, hoj o čhave avri, hoj pijen, hoj bavinen kaja... Mange phendá: „*Já jsem neznala tu druhou stranu, až teď, když jsem si přečetla tvoji knihu, tak znám i druhou stranu, to je tam všechno – bolest, láska – všechno tam je. Život, jak jste žili, jak žijete, já jsem si to nikdy nedovedla představit, až jsem si to přečetla. Takže jsem pochopila i tu druhou stranu, že vy se taky bavíte jinak, že vy žijete jinak.*“ Hoj sam tiž manuša, hoj na sam džviri, džanes? Ta me kavke duminav, hoj kana o gadže tiž kavke dodžana kija a genena, ta tiž lenge vareso phenla.

ka, dala jsem ji přečíst své ředitelce ve školce, přečetla si ji a řekla mi, že...že znala Romy jenom tak, že jsou to ti, co nechodí do práce, děti se jim potulují venku, že pijou, hrajou... Řekla mi: „*Já jsem neznala tu druhou stranu, až teď, když jsem si přečetla tvoji knihu, tak znám i druhou stranu, to je tam všechno – bolest, láska – všechno tam je. Život, jak jste žili, jak žijete, já jsem si to nikdy nedovedla představit, až jsem si to přečetla. Takže jsem pochopila i tu druhou stranu, že vy se taky bavíte jinak, že vy žijete jinak.*“ Že jsme taky lidi, že nejsme zvířata, víš? Takže si myslím, že když se k tomu gádzové dostanou a přečtou si o tom, tak jim to taky něco řekne.